

УДК 34.01

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-332-345](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-332-345)

Бунчук Оксана Борисівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та прав людини, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 58012, м. Чернівці, вул. Університетська, 19, тел.: (037)258-47-54, <https://orcid.org/0000-0002-7280-6957>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИСДИКЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті обґрунтовано роль Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як правової основи діяльності Європейського суду з прав людини. Саме цей міжнародний правовий акт дозволив забезпечити ефективний взаємний зв'язок національних правових систем із міжнародною, а також створити можливість реального доступу до міжнародного правосуддя на індивідуальному рівні.

Розглянуто завдання та наслідки рішень Європейського суду з прав людини як унікального міжнародного юрисдикційного органу, показано, що основним завданням Європейського суду з прав людини є забезпечити виконання державами учасниками (договірними сторонами) зобов'язань, які вони взяли на себе згідно Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. Наслідками рішень Європейського суду з прав людини на міжнародному рівні є затвердження високих стандартів забезпечення прав і свобод людини. На регіональному рівні завдяки рішенням Європейського суду з прав людини забезпечується ефективність європейського правозахисного механізму (розуміння, забезпечення реалізації прав та їх захисту у разі порушень).

Охарактеризовано основні аспекти юрисдикції Європейського суду з прав людини: предметна, територіальна, у часі та за колом суб'єктів. Предметною юрисдикцією Європейського суду з прав людини охоплюється тлумачення та застосування норм, закріплених у Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у Протоколах до неї. Європейський суд з прав людини дає юридичну оцінку виконання державами учасниками конвенційних зобов'язань у процесі розгляду заяв, які були визнані прийнятними.

Досліджено субсидіарний характер юрисдикції Європейського суду з прав людини. Визначено особливості відображення юрисдикції Європейського суду з прав людини у критеріях прийнятності справ. Обґрунтовано ключову роль всіх аспектів юрисдикції Європейського суду з прав людини для визнання заяви прийнятною до розгляду.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, юрисдикція, права людини, правосуддя, захист прав.

Bunchuk Oksana Borysivna Ph.D., Associate Professor at Department of Theory of Law and Human Rights, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Universitetska St., 19, Chernivtsi, tel.: (037) 258-47-54, <https://orcid.org/0000-0002-7280-6957>

THEORETICAL AND LEGAL FUNDAMENTALS OF THE JURISDICTION OF THE EUROPIAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article substantiates the role of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as a legal basis for the activities of the European Court of Human Rights. It is this international legal act that has allowed to ensure effective interconnection of national legal systems with the international one, as well as to create the possibility of real access to international justice at the individual level.

The tasks and consequences of the decisions of the European Court of Human Rights as a unique international jurisdiction are considered, it is shown that the main task of the European Court of Human Rights is to ensure compliance by States parties human rights and fundamental freedoms and the Protocols thereto. The consequences of the decisions of the European Court of Human Rights at the international level are the adoption of high standards of human rights and freedoms. At the regional level, the decisions of the European Court of Human Rights ensure the effectiveness of the European human rights mechanism (understanding, ensuring the implementation of rights and their protection in case of violations).

The main aspects of the jurisdiction of the European Court of Human Rights are described: substantive, territorial, time and range of subjects. The substantive jurisdiction of the European Court of Human Rights covers the interpretation and application of the norms enshrined in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols. The European Court of Human Rights provides a legal assessment of the fulfillment by States parties of their obligations under the Convention in the process of considering applications that have been declared admissible.

The subsidiary nature of the jurisdiction of the European Court of Human Rights has been studied. The peculiarities of reflecting the jurisdiction of the European Court of Human Rights in the criteria of admissibility of cases are determined. The key role of all aspects of the jurisdiction of the European Court of Human Rights in declaring an application admissible is substantiated.

Keywords: the European Court of Human Rights, Convention for the protection of the human rights and Fundamental Freedom, human rights, jurisdiction, justice.

Постановка проблеми. Україна на сучасному етапі є державою, яка розбудовує демократичні інституції, реформує законодавство та правозастосовчу практику з тим, щоб реально забезпечувати закріплені у ст. 3 Конституції головний обов'язок держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Важливе значення в цьому процесі має діяльність Європейського Суду з прав людини (далі по тексту ЄСПЛ). Цей унікальний міжнародний судовий орган не лише реально забезпечує право особи на справедливий суд шляхом звернення безпосередньо до ЄСПЛ з індивідуальною заявою в тих ситуаціях, коли держава виявилася неспроможною повноцінно захистити права та свободи, закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, національними правовими засобами, але й своєю практикою, закріпленою в рішеннях та у консультативних висновках, значно поглиблює та уточнює зміст конвенційних прав. Завдяки виконанню рішень та застосуванню практики ЄСПЛ у національній правовій системі відбувається уніфікація розуміння та реалізації каталогу конвенційних прав та свобод. Цим створюються додаткові гарантії їх забезпечення на практиці. Для того, щоб вплив діяльності ЄСПЛ був максимально ефективним, необхідно чітко розуміти особливості його юрисдикції та завдань. .

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань, пов'язаних із діяльністю ЄСПЛ, в тому числі з його завданнями та юрисдикцією, вивчали: М. В. Буроменський, Н. О. Васюк, О. К. Вишняков, І. Г. Галкін, Т. М. Горбачовська, Д. О. Дика, Т. В. Ігнатенко, А. В. Левенець, Ю. С. Разметаєва, Н. І. Севастьянова, С. В. Шевчук та інші вчені. Але комплексні дослідження завдань та юрисдикції ЄСПЛ ще потребують розгляду, уточнень та доповнень.

Мета статті – деталізація, аналіз теоретичних і практичних аспектів юрисдикції та завдань ЄСПЛ на основі комплексного розгляду нормативно правового регулювання діяльності ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Створення ЄСПЛ, як унікальної міжнародної судової інституції, стало подією, аналогів якої у світі ще не існувало. Його призначення полягало у забезпеченні ефективного судового захисту прав та свобод людини, порушення яких допустила та не виправила вчасно держава, яка є учасником Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі по тексту ЄКПЛ). Відповідно і юрисдикція ЄСПЛ як специфічної міжнародної судової інституції є унікальною. Саме особливості юрисдикції ЄСПЛ визначають його місце серед інших міжнародних судових інституцій, а також характеризують його роль у загальній справі захисту прав та свобод людини.

Якщо звернутися до змісту ЄКПЛ, можна побачити, що до проблеми визначення юрисдикції ЄСПЛ безпосереднє відношення мають норми ст.ст. 32-34 та ст.ст. 47-48. Так, у нормах ст. 32 закріплене положення, відповідно до якого

юрисдикція ЄСПЛ «поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 та 47». Тобто, йдеться про: справи міждержавного характеру (ст. 33 ЄКПЛ); справи індивідуальні (ст. 34 ЄКПЛ); «консультативні висновки за запитом Комітету Міністрів Ради Європи» (ст.ст. 47-48) [1].

Ці положення дають підстави стверджувати про унікальний характер юрисдикції ЄСПЛ. По перше, відповідно до положення, закріпленого у п. 2 ст. 32, ЄСПЛ уповноважений самостійно вирішувати спірні питання, які стосуються його юрисдикції. Тобто, має місце гнучкий підхід до юрисдикції, конвенційними нормами створений досить широкий простір для того, щоб ЄСПЛ в рамках розгляду кожної конкретної справи мав можливість діяти найбільш ефективно щодо забезпечення прав та свобод людини.

По друге, юрисдикція ЄСПЛ поширюється як на держави (які є учасниками Ради Європи та приєдналися до ЄКПЛ), так і на юридичних та фізичних осіб. У нормах ст.ст. 33 та 34 ЄКПЛ закріплене положення, що розгляду у ЄСПЛ підлягають справи двох видів:

1) міждержавного характеру, коли заявником виступає держава учасник, яка скаржиться на порушення конвенційних норм та положень Протоколів іншою державою учасником;

2) справи, які порушені за індивідуальною заявою особи, яка скаржиться на допущені щодо неї державою порушення конвенційних прав та свобод [1].

Отже, фактично вперше в історії в юрисдикції ЄСПЛ поєднуються міждержавний елемент та індивідуальний. Те, що до інституції, яка створена та діє на міжнародних правових засадах отримали доступ не лише держави (їх уряди) а й пересічні люди (фізичні особи), а також їх об'єднання, неурядові інституції можна вважати принципово новим рівнем захисту прав людини.

Також необхідно зауважити, що процесуальні особливості розгляду ЄСПЛ справ за заявою уряду та за заявою індивіда, є практично тотожними, у розгляді справ обох видів немає докорінних відмінностей [2, с. 119]. Тобто, фізична особа у сфері забезпечення захисту прав людини фактично прирівнюється у своїх правах до держави. І це можна розцінювати як вияв загальної зміни у ставленні до людини, як наслідок усвідомлення її найвищої соціальної цінності на міжнародному рівні.

Значною мірою унікальність ЄСПЛ забезпечується його незалежністю. Він не є підконтрольним чи підзвітним жодній інституції, в тому числі і Раді Європи. Тому на діяльність цієї судової інституції жоден суб'єкт чи жодна структура (державна або наддержавна) впливати не здатні, а всі свої повноваження ЄСПЛ реалізує безпосередньо, нікому їх не передає.

Забезпечення реальної незалежності ЄСПЛ засновується значною мірою також і на порядку обрання суддів. Держави, які є членами Ради Європи та приєдналися до ЄКПЛ не можуть призначати суддів самостійно, вони подають

кандидатури до Парламентської асамблеї Ради Європи, яка обирає суддів з цих кандидатів. Також незалежність ЄСПЛ забезпечується його самостійністю щодо ухвалення власного Регламенту [3, с. 37]. Важливу особливість юрисдикції ЄСПЛ відзначає І. Г. Галкін. Вона полягає в тому, що між державами учасниками ЄКПЛ відсутні взаємні зобов'язання [4, с. 286].

ЄСПЛ не забезпечує безпосередньо належне дотримання конвенційних прав та свобод на національному (внутрішньодержавному) рівні. Він не уповноважений виконувати роль найвищої касаційної інстанції щодо рішень національних судових інституцій. Його завдання: встановити чи дійсно було допущено порушення, про яке йдеться у індивідуальній заяві та визначити чи відповідає національне законодавство конвенційним нормам, чи здатне воно ефективно забезпечувати їх практичну реалізацію. Але власне забезпечення дотримання конвенційних принципів та стандартів вже є завданням держав учасників, їх національних адміністративно владних органів.

Як зауважують науковці, тут наочно проявляється особливість конвенційного контрольного механізму, складовою якого є ЄСПЛ: держави, приєднуючись до ЄКПЛ, беруть на себе зобов'язання змінити власні національні правові норми у випадку, якщо ЄСПЛ своїм рішенням засвідчить їх невідповідність конвенційним положенням та положенням, закріпленим у Протоколах. Але здійснювати будь які дії щодо зміни національних правових норм ЄСПЛ повноважень не має, це не входить до його компетенції. Він навіть не уповноважений давати державам вказівки щодо таких змін [2, с. 119]. Це підтверджується положеннями, які закріплені у нормах ст. 19 ЄКПЛ, де вказано, що ЄСПЛ створюється «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї» [1]. Вважаємо, що у цьому положенні закріплене основне завдання даної інституції.

Завдання ЄСПЛ полягає в тому, щоб забезпечувати дотримання державами конвенційних прав та свобод. ЄСПЛ реалізує це завдання на основі застосування ЄКПЛ під час розгляду індивідуальних скарг та значно рідше скарг від уряду держави. Результати розгляду ЄСПЛ відображає у змісті рішення, яке ухвалює у конкретній справі. Отже, завданням ЄСПЛ в ході розгляду індивідуальних заяв є формулювання та обґрунтування об'єктивного висновку щодо відповідності конкретних положень національного права держави, яка допустила порушення прав та свобод людини конвенційним нормам та нормам, які містяться у Протоколах до неї.

У наукових джерелах ЄСПЛ характеризується як «надзвичайний засіб захисту порушених прав людини в європейських країнах» [5, с. 30]. Діяльність ЄСПЛ має важливі наслідки для забезпечення належного дотримання прав та свобод людини. Крім того, що держави учасники ЄКПЛ на основі рішень ЄСПЛ вносять зміни до національного законодавства і цим позитивно

впливають на практику правозастосування, підвищують її ефективність, а отже і підвищують загальний рівень дотримання конвенційних та протокольних прав та свобод, багато з них враховують напрацювання ЄСПЛ, що безпосередньо їх не стосуються у процесі вдосконалення власного законодавства. Тому можна стверджувати, що на теперішній час діяльність ЄСПЛ виступає основною та найбільш ефективною європейською гарантією належного дотримання прав та свобод людини.

Одним з виявів вагомості ролі ЄСПЛ є те, що Конституції країн Центрально-Східної Європи, в тому числі України, приймалися із врахуванням правозахисного досвіду ЄСПЛ, на основі сформульованих у його рішеннях та консультативних висновках положень. У законодавстві багатьох країн зафіксований обов'язок національних судових органів використовувати у своїй діяльності практику ЄСПЛ.

Крім цього, у сучасному глобалізованому світі наслідки діяльності ЄСПЛ є відчутними не тільки у Європі, але й далеко за її межами. На положення, закріплені у рішеннях ЄСПЛ у своїй повсякденній правозастосовчій практиці в рамках трактування національних актів з прав людини спираються судові інституції таких країн, як: Австралія, Канада, Нова Зеландія, Намібія та Південна Африканська Республіка [4, с. 285].

У наукових джерелах зазначається про те, що на сучасному етапі відбувається постійне та неухильне розширення ролі та впливу ЄСПЛ на правозахисну сферу держав. Важлива складова його діяльності – це постановлення так званих «пілотних» рішень. Вони спрямовані на те, щоб отримати від держав учасників ЄКПЛ реакцію у формі усунення в їх національному законодавстві і відповідно у правозастосовчій практиці, недоліків системного характеру про які йдеться у пілотному рішенні. Отже, ЄСПЛ у конвенційному механізмі захисту прав та свобод не тільки приймає рішення щодо фактів порушення того чи іншого права та щодо невідповідності норм національного законодавства конвенційним положенням, але й своїми консультативними висновками сприяє формуванню сучасної системи принципів та стандартів у сфері захисту прав і свобод людини.

Юрисдикція є центральним питанням у діяльності судових інституцій. Юрисдикція ЄСПЛ з огляду на специфіку його діяльності, на його взаємозв'язок із ЄКПЛ та на роль, яку він виконує у справі захисту прав та свобод людини, є багатоаспектною. Аспектами юрисдикції ЄСПЛ є наступні: 1) предметна юрисдикція (*rationemateriae*); 2) територіальна юрисдикція (*rationeloci*); 3) юрисдикція у часі (*ratione temporis*); 4) юрисдикція за колом суб'єктів (*rationepersonae*) [6, с. 12].

Кожен із зазначених аспектів має власну специфіку, характеристики та прояви. Предметна юрисдикція ЄСПЛ характеризується тим, що він захищає ті права, які закріплені у нормах ЄКПЛ та у протоколах до неї. Про це чітко

зазначено у нормах ч. 1 ст. 32 ЄКПЛ у чинній редакції: «Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47» [1].

Стосовно змісту даної конвенційної норми Н. О. Васюк слушно уточнює, що юрисдикції ЄСПЛ щодо розгляду всіх питань, пов'язаних із застосуванням ЄКПЛ та із тлумаченням її норм та положень Протоколів властиві наступні два аспекти: 1) компетенція щодо розгляду спорів з приводу застосування ЄКПЛ та Протоколів до неї і щодо їх тлумачення; 2) консультативна компетенція [2, с. 119].

Як зазначено у нормах ч. 1 ст. 47 ЄКПЛ, а також у тексті Протоколу № 2: ЄСПЛ «може, на запит Комітету Міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї». Але такі висновки, відповідно до ч. 2 зазначеної статті «не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції» [1].

І. Г. Галкін вказує, що ЄСПЛ не розглядає ті скарги, у яких зазначається про порушення тих прав, що «явно чи по суті» не охоплюються конвенційними нормами, тобто перебувають поза межами ЄКПЛ. Це зауваження стосується і тих прав, які закріплені в інших міжнародних правових документах. До прикладу, таких, як більшість прав економічних та соціальних, право на самовизначення тощо [4, с. 375]. Втім, Н. О. Васюк уточнює, що в рішенні від 30 червня 1959 р. ЄСПЛ вказав, що держава, яка приєдналася до ЄКПЛ, «не повинна обмежувати вільне здійснення передбачених загальним міжнародним правом прав відповідно до зобов'язань, яких вона набула в силу участі». З даного положення випливає висновок, про можливість захистити право, яке безпосередньо у ЄКПЛ чи у Протоколах до неї не передбачене, через здійснення посилання на ті права, які отримали конвенційне закріплення [2, с. 119]. Наведені конвенційні положення та думки вчених свідчать про те, що питання предметної юрисдикції у практичній діяльності ЄСПЛ все ж таки не є однозначним. У ньому існують нюанси, окремі аспекти, які можуть спричинити спір щодо юрисдикції.

У таких ситуаціях вступають в дію положення, закріплені у ч. 2 ст. 32 ЄКПЛ. А саме: «У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд» [1]. Отже, для того щоб вирішити спірне питання і встановити наявність предметної юрисдикції у справі відповідно до поданої заяви, ЄСПЛ спирається на своє власне розуміння змісту порушеного права та його характеру. Для цього він використовує принципи тлумачення конвенційних норм, серед яких «автономний підхід», а також як його варіант чи прояв – еволютивний підхід. Даний підхід являє собою принципову основу, на яку ЄСПЛ спирається в ході розширеного тлумачення норм ЄКПЛ. Його було започатковано на другому етапі розвитку ЄСПЛ.

Еволютивний підхід засновується на тому, що ЄКПЛ є відкритою для тлумачення. А також на визнанні того, що головним у процесі тлумачення конвенційних норм є не власне декларування конвенційних положень, а ступінь ефективності захисту конвенційних прав та свобод, забезпечення дотримання накладених ЄКПЛ та Протоколами до неї заборон. Першопочатковим в даному підході стає принцип – запитання «Що впливає з конвенційних положень в умовах, які змінилися?» [3, с. 45]. Застосування даного принципу в ході тлумачення дає ЄСПЛ можливість по мірі розвитку суспільства та відповідно поглиблення уявлень про права та свободи людини, розширювати каталог тих «певних прав», на «забезпечення колективного гарантування» яких відповідно до Преамбули, спрямована ЄКПЛ.

Наведене підтверджує слухну думку вчених про те, що саме предметна юрисдикція ЄСПЛ з поміж інших його юрисдикцій є найбільш динамічною [4, с. 286]. Завдяки практиці ЄСПЛ конвенційні положення постійно набувають нового, більш глибокого та розширеного розуміння. А це дає можливість підвищувати ефективність захисту прав та свобод людини. Але потрібно зауважити, що навіть якщо ЄСПЛ розглянувши індивідуальне звернення (скаргу) приймає рішення щодо його сумісності з предметною юрисдикцією, це не означає автоматичного визнання ним порушення прав чи свобод, які закріплені у ЄКПЛ, оскільки для цього вже є необхідним комплексний розгляд справи судом щодо прийнятності скарги та щодо суті справи. Предметною юрисдикцією ЄСПЛ охоплюється захист тих прав та свобод, які отримали закріплення у конвенційних нормах та у протоколах до неї. Якщо стосовно визначення предметної юрисдикції виникає спір, ЄСПЛ уповноважений вирішити його самостійно. При цьому він тлумачить норми ЄКПЛ на основі еволютивного підходу.

Територіальна юрисдикція ЄСПЛ, як і предметна юрисдикція, також характеризується низкою особливостей. Вони впливають з положень ст. 1 ЄКПЛ, якими держави учасники зобов'язуються гарантувати «кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [1]. Не менш важливими для визначення територіальної юрисдикції є й положення ст. 32 ЄКПЛ. За загальним правилом територіальна юрисдикція ЄСПЛ розповсюджується на всю територію держави-учасниці Конвенції.

При визначенні територіальної юрисдикції ЄСПЛ необхідно враховувати норми ст. 56 ЄКПЛ. У ч. 1 цієї статті закріплена можливість для будь-якої держави під час ратифікації ЄКПЛ або в будь який час після вступу до неї, повідомити офіційно Генерального секретаря Ради Європи про поширення дії ЄКПЛ на «всі чи деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною». На підставі такої заяви дія ЄКПЛ поширюється на вказану територію починаючи з 30-го дня від дати отримання Генеральним секретарем Ради Європи заяви. У п. 4 вказаної статті закріплена можливість для будь якої

держави, яка подала заяву у порядку, встановленому п. 1 цієї статті оголосити від імені території, якої ця заява стосується про визнання компетенції ЄСПЛ «приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб» у відповідності з положеннями ст. 34 ЄКПЛ» [1].

У зв'язку з вирішенням питань щодо територіальної юрисдикції ЄСПЛ виробив та поширив своєю практикою екстериторіальний принцип, на основі якого він встановлює територіальну юрисдикцію. Прикладом застосування цього принципу виступає зміст рішення ЄСПЛ у справі «Ілашку та інші проти Молдови і Росії», де заявник оскаржував порушення його прав органами влади Придністровської Республіки (яка не визнана), державами відповідачами були Молдова та Росія. ЄСПЛ вказав на заяву Молдови під час ратифікації нею ЄКПЛ, у якій зазначалося про неможливість контролю над територією Придністров'я. Він не визнав таке застереження Молдови належним відповідно до змісту ст. 57 ЄКПЛ, зазначивши, що зазначена неможливість контролювати територію Придністров'я не є підставою для звільнення держави від відповідальності за дотримання конвенційних положень на цій території. Обов'язок Молдови ЄСПЛ цілком слушно визначив як продовження гарантування конвенційних зобов'язань всіма доступними їй способами та засобами, в тому числі шляхом залучення інших суб'єктів міжнародного права: держав або міжнародних організацій. Російську Федерацію ЄСПЛ також визнав країною відповідачем, зазначив, що її відповідальність обумовлена економічною, політичною та навіть військовою підтримкою з її сторони незаконного режиму в Придністров'ї [7].

Загалом виникнення подібних проблемних територій, над якими держави учасники ЄКПЛ не здатні здійснювати належний контроль та відповідно забезпечувати там повноцінне дотримання конвенційних прав і свобод, є важливим питанням у контексті встановлення територіальної юрисдикції. Причина їх утворення – це окупація однією державою частини території іншої, або встановлення над певною територією контролю незаконними формуваннями, які підтримуються іншою державою економічними, політичними або безпосередньо збройними засобами. ЄСПЛ у питанні територіальної юрисдикції виходить з того, що хоча на таких територіях держава, до складу якої вони входять юридично, вже не може реально забезпечувати дієвий контроль за дотриманням захищених ЄКПЛ прав та свобод, стан, що можна охарактеризувати як «правовий вакуум» у якому є неможливим правовий захист певних осіб чи груп є неприпустимим [5].

Практикою ЄСПЛ вироблений принцип, що має назву «ефективний контроль» над державною територією. Він підлягає застосуванню саме у тих ситуаціях, коли де-юре держава відповідає за певну територію і це підтверджується чинними міжнародними правовими документами. Але на

практиці, тобто де-факто, вона не здатна здійснювати там контроль за дотриманням прав та свобод людини.

Крім держави, що втратила реальний контроль над територією, де відбулося порушення конвенційних прав, відповідальною ЄСПЛ може визнати і державу, яка здійснює фактичний контроль над територією, адже цей обов'язок випливає з самого факту встановлення нею контролю. Така практика була вироблена ЄСПЛ в ході розгляду заяв проти Туреччини за порушення, вчинені на території Північного Кіпру, проти Російської Федерації – за порушення у Придністровській Республіці, проти Вірменії – за порушення, що мали місце у Нагірному Карабасі. З того часу згідно принципу «ефективного контролю» держава, яка вчинила збройне вторгнення на територію іншої держави, незалежно від того чи було це вторгнення законним, несе відповідальність за порушення конвенційних прав та свобод на тій території, яку вона фактично контролює.

Отже, територіальною юрисдикцією ЄСПЛ охоплюється сукупність: територій держав учасників ЄКПЛ, а також територій за міжнародні відносини яких вони де-юре відповідають, незалежно від реальної можливості здійснювати ефективний контроль за дотриманням там прав і свобод людини, та територій, над якими вони встановили у законний чи незаконний спосіб фактичний контроль.

Юрисдикція ЄСПЛ у часі розпочинається з моменту, коли де-юре виникають відповідні права та обов'язки держав, тобто коли для держави набувають чинності положення ЄКПЛ, а також і Протоколів до неї. Таке набуття чинності відбувається з моменту ратифікації ЄКПЛ. Провідною юридичною формулою, на якій засновується юрисдикція ЄСПЛ у часі є відсутність зворотної сили закону. У міжнародному праві – принцип неретроактивної дії договорів. Даним принципом обумовлюється відмова ЄСПЛ приймати до розгляду ті заяви, які засновуються на фактах порушення конвенційних прав та свобод, що за часом вчинення відбулися до того, як положення ЄКПЛ набули для держави відповідача чинності. З даного правила є виключення: а саме ситуації, коли порушення, що було розпочате до набрання конвенційними положеннями чинності для держави відповідача, ще триває. Для позначення таких порушень використовується термін «триваюче порушення».

Нормами ст. 58 ЄКПЛ встановлено, що кінцевий проміжок часу юрисдикції ЄСПЛ для держави відповідача визначається від моменту її денонсації, яка можлива у строк через 5 років з моменту набрання ЄКПЛ чинності для держави учасника та з моменту, коли минуло 6 місяців після офіційного звернення нею до Генерального Секретаря Ради Європи. Але при цьому держава продовжує бути відповідальною за будь яке порушення, яке було вчинене до набрання денонсацією чинності.

Отже, для юрисдикції ЄСПЛ у часі моментом відліку виступає набуття чинності положень ЄКПЛ та Протоколів до неї для держави. Зворотної сили у

часі положення ЄКПЛ та Протоколів відповідно до принципу неретроактивної дії міжнародних договорів не мають. Втім юрисдикцією ЄСПЛ у часі охоплюються так звані «триваючі порушення» конвенційних прав і свобод: ЄСПЛ розглядає порушення, які відбулися до того, як ЄКПЛ набула чинності для держави учасника, якщо таке порушення триває і після набуття чинності.

Для визначення юрисдикції за колом суб'єктів ключову роль відіграють положення ст. 33 та ст. 34 ЄКПЛ. Відповідно до них ЄСПЛ уповноважений розглядати заяви будь якої держави учасника, фізичних осіб, груп осіб, недержавних організацій, які вважають себе потерпілими від порушення гарантованих ЄКПЛ та Протоколами до неї прав та свобод, проти будь якої іншої держави учасника. Юрисдикція ЄСПЛ за колом суб'єктів охоплює два види справ: міждержавні спори та справи, порушені за індивідуальними заявами [2, с. 119]. Кожна держава, ратифікувавши ЄКПЛ, бере на себе зобов'язання погоджуватися на розгляд спорів з її участю з приводу порушення конвенційних та закріплених протоколами прав людини ЄСПЛ.

Важливо зауважити про відмінності юрисдикції ЄСПЛ щодо розгляду спорів між державами від традиційних міжнародних правових механізмів та відповідних норм. Відповідно до закріпленого у ст. 33 ЄСПЛ положення про можливість будь якої держави учасника передавати на розгляд «питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною» [1]. Отже, йдеться про те, що кожна держава учасник може подавати заяви до ЄСПЛ не лише, якщо інша держава порушила конвенційні права та свободи її громадян, але й стосовно будь яких порушень іншою державою учасником положень ЄКПЛ чи Протоколів. Коли ЄСПЛ розглядає подібну заяву, це не набуває форми втручання у внутрішні справи суверенної держави, оскільки держави, які стають учасниками ЄКПЛ добровільно беруть на себе відповідні зобов'язання.

Вказане право на оскарження до ЄСПЛ суттєво відрізняється від права на дипломатичний захист. Наявність дипломатичного захисту обмежує право держав подавати скарги до міжнародної судової інституції виключно ситуаціями, коли держава або сама виступає об'єктом порушення, або захищає конвенційні права та свободи свого громадянина (чи громадян), які на її переконання порушені внаслідок дій, що суперечать нормам міжнародного права. Фактично у контексті права на дипломатичний захист лише «ефективний зв'язок між державою та особою у вигляді громадянства дає право державі висунути на міжнародному рівні вимоги від імені даної особи» [4, с. 287].

Унікальність правозахисного механізму Конвенції полягає в тому, що можливості держав на оскарження порушень прав та свобод людини значно розширюються. Держава може подати відповідну заяву до ЄСПЛ не зважаючи на те, що потерпіла особа (особи) не є її громадянином. Це право посилюється і на ситуації, коли потерпілі (на думку держави, яка подає скаргу) є громадянами

держави відповідача або навіть взагалі не мають громадянства (є особами без громадянства). Індивідуальна скарга може бути подана проти будь якої держави учасника ЄКПЛ. До 1998 р. зі змісту ст. 25 та ст. 46 випливало що для цього необхідно, щоб держава не лише ратифікувала даний міжнародний договір, але й заявила офіційно про визнання відповідної юрисдикції Європейської Комісії та ЄСПЛ на розгляд заяв. Але такий факультативний характер зазначеної юрисдикції був змінений із набуттям чинності Протоколом № 11: юрисдикція ЄСПЛ щодо розгляду індивідуальних заяв набула обов'язків характер. Це стало одним з факторів ефективності конвенційного механізму міжнародного правового захисту прав людини.

На практиці юрисдикція ЄСПЛ відображується у критеріях прийнятності справ. Для осіб, які прагнуть шляхом звернення до ЄСПЛ відновити свої порушені права, втім, як і для самого ЄСПЛ критерії прийнятності, які застосовуються до заяв є ключовим елементом, який забезпечує доступ до даного міжнародного правового механізму. Вчені встановили, що майже 90% від усіх заяв до ЄСПЛ він відхиляє саме через недотримання в них умов щодо прийнятності.

Нормативне закріплення критеріїв прийнятності відбулося у положеннях ст. 35 ЄКПЛ. Вони є достатньо широкими. І частина їх розкривається у безпосередньому зв'язку із юрисдикцією ЄСПЛ. Тобто, якщо справа за заявою не підпадає під юрисдикцію, вона, природно не є прийнятною, іноді використовується вислів «не сумісною з Конвенцією». За видами юрисдикції можна говорити про прийнятність (сумісність) за кожним з них. Так, з предметною юрисдикцією ЄСПЛ пов'язана прийнятність «*ratione materiae*». Для прийнятності індивідуальної скарги за цим критерієм необхідно дотримання основної умови: право, яке заявник вважає порушеним, повинне підпадати під конвенційний захист (бути вказаним у ЄКПЛ або у протоколах до неї) [8, с. 55].

Для визнання заяви непринятною на підставі відсутності юрисдикції за колом суб'єктів є наступними: з заявника відсутній статус, відповідно до положень ст. 34 ЄКПЛ; заявник не здатний довести, що виступає потерпілим від того порушення прав і свобод, яке він оскаржує до ЄСПЛ; заявник висуває скаргу не проти держави чи міжнародної організації, а проти особи; заявник висунув скаргу проти держави, яка не ратифікувала ЄКПЛ або проти міжнародної організації, що до ЄКПЛ ще не приєдналася; заявник оскаржує порушення прав, що захищаються положеннями Протоколу, який ще не ратифікований державою відповідачем [8, с. 46].

Висновки. Отже, для юрисдикції ЄСПЛ притаманний субсидіарний характер, який впливає зі змісту ст. 1 ЄКПЛ: захист конвенційних прав є обов'язком, який взяли на себе держави учасники, а роль ЄСПЛ полягає в тому, щоб створювати додаткові гарантії конвенційних прав та свобод. Це необхідно там, де держава самостійно не виправляє їх системні порушення. Наявність

юрисдикції є ключовою умовою прийнятності заяв до розгляду ЄСПЛ. Прийнятність заяви за критерієм предметної юрисдикції забезпечується входженням права, порушення якого оскаржує заявник до каталогу конвенційних (та протокольних) прав і свобод. Прийнятність справи за критерієм територіальної юрисдикції має місце коли оскаржуване порушення конвенційних прав та свобод відбулося в межах юрисдикції держави відповідача (на її території або на території, над якою вона здійснює контроль). Прийнятність заяви за ознакою юрисдикції у часі встановлюється на основі принципу неретроактивної дії міжнародних договорів: вона поширюється виключно на період після ратифікації ЄКПЛ та/або Протоколів державою, яка виступає відповідачем згідно заяви. Визнання заяви прийнятною за ознакою юрисдикції за колом суб'єктів передбачає що порушення конвенційних норм вчинене або самою державою учасником Конвенції (її владно адміністративними органами), або з нею пов'язане.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 1950 року в Римі, ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Васюк Н. О., Рожкова М. Г. Юрисдикція Європейського суду з прав людини щодо тлумачення конвенції про захист прав людини і основних свобод. Економіка та держава. 2013. № 7. С. 118-120.
3. Вишняков О. К. Європейський суд з прав людини як наднаціональне утворення. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 33-47.
4. Галкін І. Г. Особливості юрисдикції Європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 285-288.
5. Практика Європейського Суду з прав людини / підгот. Орлова О.О., рец.: Бостан С.К., Максакова Р.М. Дніпро, 2019. 90 с.
6. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського суду з прав людини як реалізація права на доступ до правосуддя : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Одеса, 2011. 22 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ілашку та інші проти Молдови і Росії» № 48787/99 від 08.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text
8. Практичний посібник щодо прийнятності заяв / Рада Європи; Європейський суд з прав людини. URL: www.echr.coe.int

References:

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod, pryynyata 1950 roku v Rymi, ratyfikovana Verkhovnoyu Radoyu Ukrayiny vid 17 lypnya 1997 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Vasyuk N. O., Rozhkova M. H. Yurysdyktsiya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo tлумachennya konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovnykh svobod. Ekonomika ta derzhava. 2013. № 7. S. 118-120.
3. Vyshnyakov O. K. Yevropeys'kyu sud z prav lyudyny yak nadnatsional'ne utvorenniya. Pravove zabezpechennya efektyvnoho vykonannya rishen' i zastosuvannya praktyky

Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny : mater. 2 Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 20-21 veresnya 2013 r.). Odesa : Feniks, 2013. S. 33-47.

4. Halkin I. H. Osoblyvosti yurysdyktsiyi Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny. Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava. 2014. № 4. S. 285-288.

5. Praktyka Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny / pidhot. Orlova O.O., rets.: Bostan S.K., Maksakova R.M. Dnipro, 2019. 90 s.

6. Sevost'yanova N. I. Zvernennya do Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny yak realizatsiya prava na dostup do pravosuddya : Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.11. Odesa, 2011. 22 s.

7. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Ilashku ta inshi proty Moldovy i Rosiyi» № 48787/99 vid 08.07.2004 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text

8. Praktychnyy posibnyk shchodo pryynyatnosti zayav / Rada Yevropy; Yevropeys'kyy sud z prav lyudyny. URL: www.echr.coe.int